

istočne Europe. Za takve postupke za sada nije potrebno dopuštenje u pogledu posebnog znanja, jer takvih problema nije prije bilo toliko da bi zahtijevali posebno bavljenje njima. Konzervatori su sve više zabrinuti zbog toga što baština nestaje iz zemlje, ali i zbog toga što se predmeti baštine popravljaju nestručno i na njima se obavljaju hitne intervencije u skladu sa željama kupaca.

Pretpostavlja se da se većina ukradenih predmeta, zbog sve veće potražnje i cijena, nezakonito izvozi u zapadnoeuropske zemlje. Za neke se slučajeve čak pretpostavlja da su krađe naručili inozemni kupci. Ti slučajevi uglavnom se odnose na krađu drvenih kipova, slika i drugih predmeta iz crkava, uglavnom iz manjih crkava na osamljenim mjestima koje su loše osigurane, a drveni kipovi krađu se sa seoskih i poljskih cestovnih znakova. Također se pretpostavlja da arheološki predmeti nađeni u nedopuštenim arheološkim nalazištima (redovito pomoću detektora metala) uglavnom završavaju u inozemstvu. U vezi s time treba napomenuti obnovljeno zanimanje za spomenike iz prvoga svjetskog rata. Pojedinci se služe detektorima metala u potrazi za svim vrstama predmeta; iskopavaju ih i prodaju u Italiji, gdje postoji velika potražnja za predmetima sa sočanskog bojišta.

Zbog potrebe prilagodavanja recentnim promjenama i rješavanja nekih novih problema, republički Zavod u službenome materijalu za novi zakon o zaštiti prirodne i kulturne baštine predlaže neke nove mjere i dopune. Definicija kulturne baštine u zakonu je vrlo široko postavljena i obuhvaća predmete i skupine predmeta povijesne, arheološke, umjetničke, etnološke, antropološke ili prirodne vrijednosti koji svjedoče o povijesnim zbivanjima u Sloveniji. Zbog postojeće nejasnoće o tome je li izvozna dozvola potrebna za iznošenje određenog predmeta iz zemlje, republičke administrativne vlasti trebale bi izraditi popis vrsta pokretnina koje su toliko vrijedne da je za njihov izvoz potrebno odgovarajuće dopuštenje. Također se predlaže da bi zakon trebao sadržavati odredbu da se predmeti prirodne i kulturne baštine, kao i ugrožene životinjske i botaničke vrste, kako ih određuju međunarodne konvencije, ne mogu uvoziti iz drugih zemalja bez dokaza o podrijetlu ili bez dopuštenja zemlje iz koje potječu. Prirodna i kulturna baština u Sloveniji sada je zaštićena jednim jedinstvenim zakonom. Prema tome, time također obuhvaćamo predmete uključene u definiciju prirodne baštine, te probleme izvoza minerala, fosila, zaštićenih životinjskih i botaničkih vrsta, te posbice inventara i životinja iz spilja. U skladu s Konvencijom UNESCO-a iz 1970., predlaže se da trgovci pokretnih predmeta kulturne baštine moraju držati evidenciju predmeta kulturne baštine koje prodaju, te da su obvezni obavijestiti kupce o mogućnosti ograničenja prometa i uporabe tih predmeta. Također se predlaže da izvozne dozvole izdaje samo nadležna republička vlast na jedinstvenim formularima na dva jezika (tako da drugi jezik bude francuski) i s obveznom fotografijom. Da bi se zaštitila izvornost određenog predmeta kulturne baštine, vlasnik bi mogao dobiti certifikat o podrijetlu. Uvođenje nekog oblika službenog i obveznog certifikata o podrijetlu riješilo bi neke probleme u vezi s prometom predmeta koji pripadaju baštini i u slučaju izvoza. Svjesni smo činjenice da je suradnja između kompetentnih stručnih tijela, vlasnika predmeta kulturne baštine i carinske službe nužna radi sprječavanja nedopuštena izvoza, a i uvažavamo potrebu za provođenjem primjerenih akcija kako bi se privukla pozornost javnosti na važnost kulturne baštine i njezina očuvanja u području s kojega potječe.

Prijevod s engleskog:
Tomislav Pisk

ZAŠTITA POKRETNE KULTURNE IMOVINE OD NEZAKONITA IZVOZA

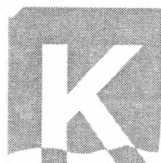
Trenutačno stanje u Poljskoj

Wojciech Kowalski

Ambasador i komesar Poljske vlade

za kulturnu baštinu Poljske u inozemstvu

Varšava

ao zemlja smještena u središnjoj Europi, Poljska je tijekom svoje tisućljetne povijesti bila svjedokom bezbroj ratova, vojnih kampanja i vojničkih pohoda na svojem tlu, i to sa svih mogućih strana. To je bila prilika za čestu, premda milenijima osuđivanu praksu pljačkanja i pustošenja umjetničkih djela, knjižnica i arhiva. Od samog početka poljske države, poljski kroničari spominju pokušaje da se vrata izgubljenih kulturna dobra. Primjeri toga uključuju presudu Benedikta IX., koji je zapovjedio Česima da vrate relikvije, kipeve, posude i zvona koje su opljačkali iz katedrale u Gnieznu, kao i mirovne sporazume: poljsko-moldavski mir iz 1510. kojim se zahtijeva povratak "zlatnih i srebrnih predmeta te drugih ukrasa" oduzetih iz podolskih crkava, te mir sklopljen u Rigi 1921. kojim se poziva na povratak svih kulturnih dobara prenesenih iz poljskih područja u Rusiju i Ukrajinu poslije 1. siječnja 1772.¹ Razaranja i pljačka zbivali su se tijekom oba svjetska rata, a gubitke pretrpljene u to doba možemo bez pretjerivanja označiti kao katastrofalne.²

Kao posljedica navedenih okolnosti - a i činjenice da u 19. stoljeću, kada su stvoreni najveći muzeji i galerije umjetnina u Europi, Poljska nije postojala kao neovisna država - trenutačno imamo skroman inventar zbirki kulturnih dobara, kako javnih tako i privatnih.

Nije čudno što je poljsko javno mišljenje vrlo osjetljivo na izvoz umjetničkih djela, čak kada je takav izvoz legalan.

Prva reakcija takve vrste bili su prosvjedi objavljeni u tisku kada je obitelj Tarnowski prodala Rembrandtova "Poljskog jahača" jednoj američkoj zbirci.³

U tim uvjetima bilo je prirodno i opravdano uvesti zakonsku zabranu na izvoz kulturnih dobara. Prema važećem zakonu "izvoz kulturnih dobara je zabranjen".⁴ Samo "u izvanrednim slučajevima, nakon dobivanja potvrde da izvoz određenog predmeta neće biti gubitak za nacionalnu kulturu", i nakon dobivanja stručnog mišljenja može ministar kulture i umjetnosti "dopustiti trajni izvoz" (članak 42.1 Zakona). To ograničenje izvoza ne obuhvaća djela živućih umjetnika, predmete umjetničkog obrta i industrije, kao ni knjižnički materijal stvoren nakon 6. svibnja 1945., a to uključuje i predmete unijete u Poljsku s odredbom da mogu biti iznijeti iz zemlje (članak 42.1 Zakona). Prekršitelji zabrane izvoza mogu biti kažnjeni zatvorom u trajanju do 5 godina i novčanom kaznom (članak 74.1 Zakona).

Kako je izgledalo poštovanje tih propisa u praksi?

Velika razlika između cijene umjetnina u Poljskoj i u inozemstvu u poslijeratnom razdoblju davala je jak poticaj njihovu izvozu, i to unatoč vrlo strogom graničnom nadzoru u razdoblju totalitarnog režima.

Proteklih godina, u sklopu političkih i gospodarskih promjena u središnjoj i istočnoj Europi, nastala je, u određenom smislu, potpuno suprotna situacija. Granični nadzor postao je manje strog, a promjena u odnosu cijena učinila je Poljsku uvoznikom raznovrsnih umjetničkih predmeta.

Naravno, to ne znači da je nezakonit izvoz potpuno eliminiran. Umjesto toga postao je specijaliziraniji. Statistički podaci Glavnoga carinskog ureda o broju predmeta zaplijenjenih na granici pokazuju tendenciju stalnog rasta: 1990. zaplijenjeno je oko 630 predmeta, 1991. godine 1141 predmet, a 1992. godine više od 2500 predmeta.⁵ Premda ne postoji izravna veza između tih podataka i stvarnih razmjera protuzakonitog izvoza, koji se teško mogu procijeniti,⁶ nema dvojbe da se time može ugroziti poljska kulturna baština.

Prema tome, ako govorimo o negativnim i pozitivnim aspektima trenutačne situacije u području zaštite pokretnih kulturnih dobara u Poljskoj, nezakonit izvoz samo je jedan od negativnih čimbenika.

Drugi negativni element jest krada umjetnina. Zbog zatvorenih granica i slabe potražnje na domaćem tržištu, ta pojava u prošlosti nije dosegla opasne razmjere. Međutim, danas je zabilježeno veliko povećanje krada umjetnina, a najveće povećanje odnosi se na crkvene predmete. Navest ćemo relevantne statističke podatke:⁷

Krade i provala u vjerske objekte 1981.-1992.:

1981. - 664
1982. - 609
1983. - 629
1984. - 496
1985. - 686
1986. - 468
1987. - 756
1988. - 615
1989. - 714
1990. - 1153
1991. - 1041
1992. - 1141

Od 1141 provala i krade učinjene 1992., 1112 odnose se na imovinu rimokatoličke crkve, 20 na imovinu pravoslavne crkve, 3 na imovinu grkokatoličke crkve, a 6 na imovinu drugih vjerskih zajednica. Najveći broj predmeta ukradenih 1992. odnosi se na: kipove i religijske figure (102), kaleže (63), slike (56), svećeničke ovratnike (43), glave anđela (24), kutije za milodare (23), svijećnjake (22), misni pribor (21), raspela (13), kandlabre (12), krune sa svetih slika, stolne ukrase i oltarske pokrove (po 9).

Najvažnije umjetnine ukradene iz crkvi između 1981. i 1992. jesu:

1981. - Crkva u Swieta Lipki: monstranca Samuela Grewa iz 1719. - ukradena;
- Nadbiskupijski muzej u Poznaniu: slika "Oplakivanje Krista" Van Dycka - ukradena;
1986. - Katedrala u Gnieznu: sarkofag - uništen, srebrni kip sv. Adalberta - ukraden;
1987. - Župna crkva Corpus Christi u Bieczu: slika "Skidanje s križa" iz 16. stoljeća - ukradeno (slika je pronađena),
1990. - Katedrala u Kolobrzegu: slika "Raspeće Kristovo" Schmidta iz Antwerpena iz prve polovice 16. stoljeća - ukradeno (slika je pronađena nakon dvogodišnje potrage);
1991. - Dominikanska bazilika u Lublinu: dvije relikvije svetoga Križa - opljačkane (nakon 19 mjeseci potraga je prkinuta);
- Crkva u Ligota Wielka blizu Otmuchowa: slika "Bogorodica s djetetom" Fryderyka Schwabca (?) iz 1669. - ukradeno;
- Crkva u Olawi: slika "Mater Dolorosa" iz 17. stoljeća - ukradeno;
1992. - Katedrala u Wawelu: figura sv. Petra otkinuta s metropolskog prijestolja iz 17. stoljeća - ukradeno;
- Kapela sv. Leonarda u Lipnica Murowana: dva triptiha "Obožavanje djeteta Krista" iz 15. stoljeća i "Legenda sv. Nikole" iz 16. stoljeća -

ukradeni (oba su triptiha pronađena);

- Župna crkva Djevice Marije u Jasieniu (područje Ustrzyki Dolne): ikona "Djevice Marija iz Rudke" iz prve polovice 16. stoljeća - ukradeno (pronađena je kruna s ukradene ikone);

- Crkva sv. Katarine Aleksandrijske u Karchowice (područje Katowica): tri drvene figure s početka 16. stoljeća - ukradene;

- Župna crkva Rodenja Djevice Marije u Sulislawice: slika "Tužna Majka Božja" (poznata i kao "Djevice iz Sulislawica") iz 15. stoljeća - ukradeno;

Krade i provala u muzeje 1991.-1992.:

1991. - 7

1992. - 10

Popis krada iz muzeja 1992.

- 13.-15. siječnja 1992. - Muzej u Grudziadzu: biskupska palica - ukradeno;
- 9.-10. veljače 1992. - Regionalni muzej u Koszalinu: provala - ništa nije ukradeno;
2. travnja 1992. - Muzej Warmia i Mazury u Olsztynu: svećeničko ruho, obredna žlica i nož - ukradeni;
- 22.-23. travnja 1992. - Lublinski seoski muzej u Lublinu: provala u tri skansenske kuće - zidni sat, četiri slike (reprodukcije), porculansko posude - ukradeni;
30. travnja - 4. svibnja 1992. - Dvorac muzej u Malborku: vrpca s plemićke odore - ukradeno iz staklene vitrine;
- 10.-11. rujna 1992. - Azijski i tihooceanski muzej u Varšavi: provala - kaput od ovčje kože, kožnati kaputi, sagovi, kože divljih koza - ukradeni s mongolskog šatora (procijenjeno na više od 6000 dolara);
- 12.-13. rujna 1992. - Športski i turistički muzej u Karpaczu: krivotvorene knjige: "Scriptum fossium" Schwenkwelda, Leipzig 1601., herbarij Mathiolusa, Venecija 1671., te drvena rezbarija lava, kopija uljene slike (portret grofice Reden), 20. stoljeće - ukradeni;
- 15.-16. listopada 1992. - Muzej Waldenberg u Dobicgniew (područje Grozowa) - sedamdeset poštanskih maraka (1940.-1945.) i kutija za milodare s milodarima - ukradeni;
- 2.-3. prosinca 1992. - Državni etnografski muzej u Varšavi: folklorni nakit s izložbe folklornih kostima - ukraden.

Možemo pretpostaviti da je velik dio ukradenih dobara, a posebno najvrednija dobra, krijumčaren u inozemstvo.

U bliskoj budućnosti možemo očekivati pojavu novog čimbenika koji može uzrokovati povećanje nezakonitog izvoza. Riječ je o kontroverznom zakonu o reprivatizaciji o kojem se mnogo govori; neki prijedlozi zakona odnose se i na velik dio muzejskih zbirki. Donese li se taj zakon, velik dio kulturnih dobara vraćenih izvornim vlasnicima bit će prodan. To će utjecati na povećanje ponude koju neće moći upiti još uvijek ograničeno domaće tržište, tako da će se višak kulturnih dobara izvoziti u potrazi za kupcima.

Pozitivni čimbenici koji utječu na zaštitu pokretnih kulturnih dobara uključuju razvoj domaćeg tržišta i sve veći uvoz umjetnina.

Poslijeratni model trgovine umjetninama temelji se na državnom poduzeću koje je imalo nekoliko trgovina u većim poljskim gradovima. Postojalo je i neslužbeno tržište koje je djelovalo kroz sajmišta. Doba političkog preokreta donijelo je velike promjene i u ovom području. Proteklih nekoliko godina Poljska je uživala dinamičan razvoj ustanova tržišta umjetninama na temelju klasičnoga zapadnog modela. Čini se da je najznačajnije osnivanje i djelovanje nekoliko aukcijskih kuća, koje nude na prodaju umjetnine iz dosad nepoznatih zbirki i tiskaju svoje kataloge. Moje je osobno mišljenje da djelatnost ovih aukcijskih kuća, što dobiva

velik publicitet u javnim glasilima, stvara domaće tržište, popularizira nepoznata djela i omogućuje da velik dio tih djela ostane u rukama poljskih kupaca.

Cijene na domaćem tržištu izjednačile su se s onima u inozemstvu, a u ponekim slučajevima su ih i premašile, a to je, pak, za posljedicu imalo uvoz raznovrsnih kulturnih dobara u Poljsku. Uvoz nekih vrsta predmeta umjetničkog obrta - pokućstva i predmeta od srebra - poprimio je takve razmjere da je znatno obogatilo poljsku ponudu starina, koje su bile rijetkost zbog nasilne poljske povijesti. Sa stajališta zaštite kulturne baštine, to je bilo više nego pozitivno.

U svjetlu svega toga, kakva je državna politika u odnosu na zaštitu pokretnih kulturnih dobara?

Općenito rečeno, ona s jedne strane teži ograničavanju negativnih pojava, a s druge teži učvršćivanju i poticanju pozitivnih tendencija.

U prvu skupinu mogu se ubrojiti novije mjere poduzete za zaštitu umjetnina od krađe. S tim ciljem su, na primjer, državne službe za zaštitu spomenika počele surađivati s policijom. Organizacijski okvir te suradnje slijedi sporazum potpisan početkom ove godine. Također je 1. siječnja 1992. osnovan Centar za zaštitu javnih zbirki. Taj Centar je specijalizirana služba u sklopu Državnih službi za zaštitu spomenika koja radi na poboljšavanju sigurnosti u muzejima, crkvama, umjetničkim zbirkama, zbirkama povijesnih knjiga i drugim zbirkama. Centar se također bavi dokumentiranjem ukradenih kulturnih dobara i njihovim traženjem.

Medu instrumentima koji jačaju i potiču pozitivne tendencije jesu stari propisi koji podržavaju razvoj kolekcionarstva, a i nove porezne olakšice. Već prema odredbama zakona iz 1962., vlasnik zbirke koja je na njegov poticaj registrirana kao spomenik imao je pravo na određene usluge državnih muzeja, na primjer:

- pomoć u određivanju autorstva pojedinih djela,
- pomoć pri držanju stručnog inventara zbirke i izradbe stručnog opisa,
- mogućnost izvođenja konzervatorskih radova na trošak države (članci 56. i 26. Zakona). Štoviše, prijenos vlasništva registriranog spomenika nasljeđivanjem, donacijom ili darivanjem oslobođen je poreza na stjecanje vlasničkog prava (članak 26.1.2. Zakona).

U trenutačnoj političkoj i gospodarskoj situaciji, sa sve većim brojem bogataša i razvojem snobovske mode posjedovanja "antikviteta", spomenuti propisi mogu imati novu, mnogo značajniju ulogu.

Vrlo pozitivnu ulogu također imaju propisi uvedeni Poreznim zakonom iz 1991., prema kojemu se vrijednost predmeta darovanih muzejima može otpisati od prihoda (do 10 posto prihoda) prije oporezivanja.⁸

Medu pravnim pitanjima ostaje problem svrhovitosti održavanja zabrane izvoza kulturnih dobara kada nema, a neće ni biti strogog nadzora granica. Naveden zakon izvrnut je oštroj kritici u Poljskoj i neće se dugo zadržati u ovom obliku. No, analizirajući ovaj problem moramo imati na umu činjenicu da opća zabrana izvoza, zajedno s različitim oblicima mogućih dozvola za izvoz, predstavlja jednu od općeprihvaćenih načina zaštite nacionalne kulturne baštine, te da većina zemalja u svijetu zadržava neki oblik restriktivnog zakona u ovom području.⁹ Prema međunarodnoj praksi i pravnim normama, države imaju pravo zadržati na svom teritoriju kulturna dobra koja same odrede. To je jedna od posljedica državne suverenosti. Osim toga, države za koje se smatra da su liberalne, kao npr. Ujedinjeno Kraljevstvo, koriste se tim pravom. Zabranjen je izvoz mnogih kategorija kulturnih dobara bez dozvole, a takve dozvole ne mogu se automatski ni izričito dobiti.¹⁰

Bez obzira na način na koji se provodi zabrana izvoza povijesnih predmeta, i bez obzira na koje se predmete odnosi, to načelo ne bi se trebalo napustiti. Velik će problem i dalje biti, kao i u mnogim

državama danas, učinkovitost primjene zabrane i načina na koji se vraćaju izvezeni predmeti. Formalno, situacija nije suviše složena u slučaju izvoza ukradenih kulturnih dobara, jer je krađa zločin koji se proganja u svim zemljama svijeta - a to se čini uz pomoć međunarodnih organizacija.¹¹ Međutim, teže je vratiti u zemlju umjetnine koje je iznio njihov zakoniti vlasnik, jer gotovo ni jedna zemlja ne priznaje inozemni zakon o izvozu kulturnih dobara. Sam nezakonit čin izvoza redovito ne može biti dovoljan razlog za zahtjev za restitucijom.

Jedini način koji bi mogao biti doista koristan, neovisno o suradnji s odgovarajućim domaćim i inozemnim ustanovama za traženje izvezenih ukradenih predmeta, jest poboljšanje međunarodnih instrumenata namijenjenih zaštiti cjelovitosti kulturne baštine. Čini se da je bliska međudržavna suradnja najbolji način za sprečavanje osiromašenja kulturne baštine mnogih država nezakonitim izvozom. Možda je najvažnije dovršiti rad na konvenciji o ukradenim ili nezakonito izvezenim kulturnim dobrima koji pod pokroviteljstvom UNESCO-a obavlja Međunarodni institut za unifikaciju privatnog prava u Rimu.¹² Glavni cilj nacrtane konvencije je pojednostavljenje međunarodnog postupka za restituciju i unificiranje onih propisa u nacionalnim zakonima koji otežavaju restituciju ili je čak onemogućavaju. Rad na svjetskom planu trebalo bi nadopuniti pojačavanjem regionalne suradnje. Nakon raspuštanja CMEA, možda će se nastaviti neki oblici suradnje, a možda će se pojaviti novi, naročito uz pomoć UNESCO-a i Vijeća Europe¹³ - a to su organizacije s velikim iskustvom u nastojanjima za boljom zaštitom kulturne baštine.

Bilješke:

- 1 Dodatne primjere možemo naći u S. E. Nahlik, La protection internationale des biens culturels en cas de conflit arme. Recueil des Cours 1967, Vol. 120; W. Kowalski, Restytucia dzieł sztuki w prawie międzynarodowym, Katowice 1989.
- 2 Vidi npr. W. Tomkiewicz, Catalogue of paintings removed from Poland by the German occupation authorities during the years 1939-1945, Vol. 1. Foreign Paintings, Varšava 1953. Ch. Estreicher, Cultural losses of Poland, Index of Polish cultural losses during the German occupation 1939-1943, London 1944.
- 3 To se dogodilo 1910., prije nego što je Poljska ponovno stekla neovisnost.
- 4 Članak 41.1 Zakona o zaštiti kulturnih dobara i o muzejima - Dz.U. 10/62 poz 48.
- 5 Glavni carinski ured: Krijumčarenje kulturnih predmeta. Neobjavljeni materijal.
- 6 Stručnjaci procjenjuju da carinske vlasti otkrivaju samo 5-7 posto svih kulturnih dobara prokrijumčarenih preko granice.
- 7 Podaci prikupljeni od Centra za zaštitu javnih zbirki.
- 8 Članak 26.1.1. Zakona o porezu na prihod fizičkih osoba od 26. srpnja 1991.; Dz. U. 80/90, poz. 350.
- 9 Vidi L. Prott, P. O'Keefe, National legal control of illicit traffic in cultural property, UNESCO, Pariz 1983.; L. Prott, P. O'Keefe, Handbook of national regulations concerning the export of cultural property, UNESCO, Pariz 1988.
- 10 Vidi, npr., Exports of works of art 1990-1991. Thirty-seventh Report of the Reviewing Committee appointed by the Chancellor of the Exchequer in December 1952, London HMSO, Cm 1641.
- 11 Glavna organizacija koja djeluje u tom području jest Međunarodna organizacija krivične policije. Nakon višegodišnjeg prekida Poljska je ponovno članica Interpola, i u Varšavi je već otvoren nacionalni ured te organizacije.
- 12 Preliminary draft UNIDROIT Convention on stolen or illegally exported cultural objects. UNIDROIT 1992, Study LXX - Doc. 31.
- 13 Medu inicijativama Vijeća Europe koje vrijedi spomenuti jest seminar organiziran u jesen 1992. u Antwerpju "Zaštita povijesnih zgrada i njihovih umjetničkih sadržaja od kriminala i namjernih oštećenja". Sljedeći seminar vjerojatno će biti posvećen nezakonitom izvozu umjetnina.

Prijevod s engleskog:
Tomislav Pisk